УДК 342.1

Доротюк О. Г.,
аспірант
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГРОМАДСЬКА, НАУКОВА ТА ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА НЕДБАЙЛА У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті розглядається розуміння П.О. Недбайлом законності як принципу правового режиму суспільного життя в ці роки. Досліджуються здобутки вченого в цей період, аналізуються наукові інтереси науковця.

Ключові слова: П.О. Недбайло, правова діяльність, громадська діяльність, воєнний період, наукова діяльність.

Постановка проблеми. Під час Великої Вітчизняної війни П.О. Недбайло служив помічником військового прокурора Одеського військового округу, перебував на різних фронтах на посаді заступника начальника відділу Головної військової прокуратури Радянської армії [1, с. 172–173]. Активна громадська позиція проявлялася вченим до квітня 1946 року. За цей період часу науковець проявив себе як хоробрий воїн свого народу, який виборює основоположні права нинішнім і майбутнім поколінням.

У різний час громадську, наукову та правову діяльність П.О. досліджували не тільки його учні (М.І. Козюбра, В.В. Кравченко, А.С. Піголкін, В.Г. Сокуренко, О.В.Сурілов, М.В. Вітрук, П.М. Рабінович), а й інші вчені (М.Г. Александров, С.С. Алексєєв, І.В. Борщевський, І.Я. Дюрягін, Л.І. Заморська, О.С. Іоффе, Ю.Х. Калмикова, О.М. Ковальчук, Д.Г. Манько, Т.Є. Мураховська, А.М. Перепелюк, С.С. Пугач, Ю.С. Решетов, В.М. Степанов, А.Ф. Черданцев, М.Д. Шаргородський, О.М. Юхимюк тощо).

Мета статті полягає у вивченні та узагальненні громадської та правової діяльності П.О. Недбала у воєнний та післявоєнний періоди.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Державному архіві Пермської області залишилася пам'ять про П.О. Недбайла у вигляді наданих ним вказівок. Зокрема, 9 серпня 1943 року, будучи заступником 3-го відділу 2-го Управління Головної Військової прокуратури Червоної армії, П.О. Недбайло дав розпорядження щодо подальших дій, що стосуються слідчої справи № 1980 та засуджених по ньому Кривошеїна, Ткаченка, Готвенка, Пулькіна, Баранова, Абдурагімова і Попруга: «У процесі дослідування необхідно ретельно перевірити ще раз свідчення Кривошеїна, дані ним на попередньому судовому слідстві, про його вербування фінською розвідкою. Звернути особливу увагу на те, що в касаційній скарзі Кривошеїн категорично заперечує не тільки вербування, а й взагалі перебування його в полоні у фінів. Ця обставина потребує перевірки шляхом посилки окремої вимоги до відділу контррозвідки «СМЕРШ» армії, у якій служив Кривошеїн. Не в повній мірі досліджене також питання про організацію антирадянської групи на оборонному підприємстві, і в цій частині, окрім свідчень самих обвинувачених, від яких вони відмовилися, ніяких доказів у справі немає» [2]. Однак інших документальних пам'яток про участь П.О. Недбайла у війні немає. Це обумовлено також і тим, що про військову доблесть П.О. Недбайло, як і годиться справжньому офіцеру, розповідав не зовсім охоче. Таким чином, у будь-якій діяльності П.О. Недбайло проявляв себе як організована, дисциплінована та професійна людина, орієнтована на співпрацю в команді, яка покладалась на лояльність керівництву, відданість державі та взаєморозуміння зі співробітниками та колегами.

За заслуги перед Батьківщиною в роки Великої Вітчизняної війни він нагороджений медалями «За перемогу над Німеччиною», «За перемогу над Японією», «За трудову доблесть» і «XX років перемоги у Великій Вітчизняній війні». Демобілізувавшись у званні підполковника, П.О. Недбайло повертається до наукової та викладацької роботи в Львівський університет. Після повернення з фронту П.О. Недбайло зосереджує свої наукові інтереси на загальнотеоретичних проблемах закону та законності. Упродовж року після завершення плідної праці з оновлення кандидатської роботи молодий учений, який пройшов шлях війни, успішно захищає кандидатську дисертацію в Москві в Академії суспільних наук при ЦК КПРС. Головні ідеї, що містяться в дисертації – закономірність верховенства закону в системі нормативних актів соціалістичної держави, а також підвищення ролі закону як тенденція розвитку радянського законодавства, ясно та чітко висловлені в наукових статтях «Радянський закон у системі державно-правових актів» (1949 рік) і «Радянська соціалістична законність, її принципи і призначення» (1954 рік) [3], визначили основи його правових поглядів на все подальше життя [4, с. 60], відіграли важливу роль у розробці загальної теорії соціалістичної законності.

П.О. Недбайло розробляє загальнотеоретичні проблеми, займається глибоким науковим дослідженням норм соціалістичного права, їх тлумаченням і застосуванням, що не були вивчені на монографічному рівні. Наукові результати цих розробок згодом були справедливо оцінені як вагомий внесок у розвиток теорії держави й права та юридичної науки в цілому [5]. Найбільш істотне значення мають висновки П.О. Недбайла про специфіку, структуру та види правових норм, їх місце і роль у системі соціальних норм класового суспільства, основні засоби та вимоги правозастосування, про об'єктивну істину в процесі застосування норм права, способи та види тлумачення тощо.

Як вважав П.О. Недбайло, законність як правовий режим суспільного життя є відносно самостійним явищем державно-правової надбудови. Він відстоює плідну ідею, що законності притаманні неординарні властивості та специфічні закономірності розвитку, що в силу цього її не можна ототожнювати з такими правовими явищами, як законодавство й застосування права. На думку П.О. Недбайла, режим соціалістичної законності, будучи особливим самостійним державно-правовим явищем, володіє такими важливими якостями, як ясність, визначеність, забезпечення непорушності прав і свобод громадян, гарантії їх недоторканності. Найважливіша, характерна риса соціалістичної законності – відповідність головних обов'язків громадян їх основним правам, які, як і права, рівні для всіх, що створює атмосферу впевненості радянських громадян у реальності наданих їм прав й обов'язків. Така постановка питання, що отримала різнобічне обґрунтування та розвиток у наступних роботах ученого, визначила цілий напрям у дослідженні соціалістичної законності, сприяла її зміцненню в житті суспільства та держави. Висновки та узагальнення П.О. Недбайла, які закликають напо-

легливо боротися за захист прав і законних інтересів громадян, актуальні й сьогодні [6]. Науковець багато трудився на благо теорії держави і права, докладав максимум інтелектуальних зусиль для зрушення розвитку вказаної правової науки з місця, здійснював спроби (більшість із яких вдалі) розширити предмет науки теорії держави та права.

Обґрунтування закономірності зміцнення соціалістичної законності в умовах соціалізму, що являло собою мету наукових досліджень П.О. Недбайла в ці роки, становило основу його творчості. Звернувшись до дослідження змісту соціалістичної законності, П.О. Недбайло ще з перших етапів розвитку свого наукового таланту вийшов на передову радянської теоретичної юридичної науки. Йому була характерна неординарна здібність знаходити та досліджувати найбільш актуальні питання юридичної науки, які ставила перед теорією держави й права практика державно-правового будівництва. Розвиваючи ідею зміцнення соціалістичної законності після XX з'їзду КПРС, П.О. Недбайло обирає проблему здійснення права. У цій галузі вчений проводить наукові дослідження щодо важливої для 50-х років проблеми застосування права. Новатором П.О. Недбайло був у контексті першої постановки питання про застосування права як активної організуючої діяльності та виділенні на такому фундаменті застосування права з інших форм його реалізації. Під кутом зору зміцнення соціалістичної законності науковець досліджує вимоги правильного застосування правових норм.

Важливо також зауважити, що одним із перших у радянській теорії права П.О. Недбайло звертає увагу на значення юридичних гарантій правильного застосування правових норм, що поклало початок розвитку досліджень цієї проблематики в радянському законодавстві. Авторські наукові пошуки в 1957 році завершуються у формі докторської дисертації «Застосування радянських правових норм». Згодом видаються монографії «Радянські соціалістичні правові норми» (1959 рік) та «Застосування радянських правових норм» (1960 рік), які стали ґрунтовним вкладом у формування радянської юридичної науки та нині продовжують позитивно впливати на її подальший розвиток. Ці й інші праці П.О. Недбайла з проблем застосування права в соціалістичному суспільстві були з великим інтересом прийняті й позитивно оцінені правознавцями зарубіжних соціалістичних країн. Рецензії на монографії були надруковані юридичними журналами Польської Народної Республіки, Румунії, Німецької Демократичної Республіки, Чехословацької Соціалістичної Республіки, а також деякими буржуазними юридичними виданнями, що створило престиж для монографій, підтвердило значимість результатів напруженої наукової діяльності П.О. Недбайла.

Наукову й викладацьку роботу П.О. Недбайло поєднував з активною громадською діяльністю. Працюючи вже в Київському університеті з 1959 року (і до кінця своїх днів) виступає натхненником й організатором двох всесоюзних наукових конференцій, присвячених законності й застосуванню норм права [7]. Він очолював секцію науково-технічної ради Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, був ректором Київського міського університету правових знань, відповідальним редактором міжвідомчого наукового збірника «Проблеми правознавства». Упродовж тривалого часу П.О. Недбайло був членом редколегії наукового журналу «Радянське право» (нині відомий як «Право України»). Його фахові зауваження, принциповий підхід до добірки статей для публікації в журналі сприяли становленню того рівня нашого видання, який ми маємо на сьогодні [1, с. 172–173].

60-70-ті роки – найбільш плідні в становленні П.О. Недбайла як ученого-теоретика. Його важливою науковою заслугою в цей час було теоретичне обґрунтування підвищення ролі права в будівництві комунізму і в усьому суспільному житті. Ідея підвищення ролі права в розвинутому соціалістичному суспільстві, висловлена в загальних рисах ще в монографії «Застосування радянських правових норм», була розвинута та аргументована в статтях «Питання правового регулювання суспільних відносин у період розгорнутого будівництва соціалізму» («Радянське право» 1960 рік, № 1), «Підвищення ролі права у період розгорнутого будівництва комунізму» («Правоведение» 1961рік, № 4) тощо.

Детально зайнявшись співвідношенням права й моралі в розвинутому соціалістичному суспільстві, П.О. Недбайло рішуче виступив проти недооцінки ролі соціалістичного права. У період, коли в юридичній сфері на початку 60-х років були поширені спроби виявити в розвитку радянського права тенденції «звуження» сфери правового регулювання, поступового «витіснення» соціалістичного права мораллю, П.О. Недбайло поставив питання про необхідність максимального використання права для вирішення завдань комуністичного будівництва. Він аргументує висновок про закономірності підвищення господарсько-організаційної та культурно-виховної діяльності соціалістичної держави в розвинутому соціалістичному суспільстві, а також пов'язує з ним потребу суспільства в розширенні правового регулювання, вдосконаленні законодавства й зміцненні соціалістичної законності в цих сферах суспільних відносин.

Наукові інтереси П.О. Недбайла в цей час багатогранні: він здійснює кардинальну наукову розробку проблем політичної організації суспільства, досліджує комплекс питань теорії правосвідомості й правового виховання, проблему співвідношення об'єктивного й суб'єктивного в праві, розробляє низку питань міжнародного права, звертається до критики сучасної буржуазної правової ідеології. Як бачимо, науковець займався масштабними актуальними питаннями, які відгравали й досі відіграють важливу роль у житті кожного громадянина.

У цей час П.О. Недбайло починає значну й плідну розробку циклу таких наукознавчих питань: предмет та призначення юридичної науки, її методології, предмет теорії держави й права, методологічне значення теорії держави й права, співвідношення діалектики та спеціально-наукових методів у правознавстві. Результатом цих багатолітніх досліджень стала робота «Введение в общую теорию государства и права» (1971 рік), що була перекладена німецькою мовою та видана в Берліні та Кельні.

Загалом професор П.О. Недбайло – автор більше як 150 наукових праць і різних проблем правознавства. Зауважимо, що яке б питання юридичної науки він не вирішував, його дослідження завжди були гостро партійними, мали творчий характер, у них виражена точність та логічність думки. Тому його правова концепція характеризується виключною цілісністю й послідовністю основних ідей [4, с. 60–64]. П.О. Недбайла запам'ятали в наукових колах як здібного організатора наукових досліджень, педагога, суспільного діяча. Учений мав широкі погляди й інтереси. Його завжди приваблювала історія держави й права, багато його ідей та підходів змушували фахівців-істориків серйозно замислюватися щодо усталених, традиційних схем і пошуку шляхів їх оптимізації. У полі зору вченого знаходились також проблеми державного права.

Як учений П.О. Недбайло вмів дивитися вперед, підтримував усе нове й прогресивне. Науковець прагнув робити наукові відкриття, втілювати інноваційні ідеї. Зокрема, він багато зробив для запровадження та викладання навчального курсу з основ правової кібернетики (що вперше в нашій країні було здійснено в 1968 році в Київському університеті). Зазначений навчальний курс мав серйозне теоретичне та методологічне забезпечення й не був суто прикладним [8, с. 10–11].

Неквапливий та небагатомовний, професор П.О. Недбайло користувався беззаперечним авторитетом у всіх науково-педагогічних колективах країни. Для нього існував лише один критерій під час оцінки заслуг і переваг ученого – його робота, служіння науці, улюбленій справі. Кожен, хто звертався до нього, зустрічав увагу й справжню зацікавленість. П.О. Недбайло шанував традиції, поважав учених старшого покоління. Невимовна радість була присутня на обличчі фахівця, коли в «Проблемах правознавства» було оприлюднено через багато років після смерті автора невеликий рукопис професора С.Ф. Кечекьяна. Він з обережністю та пошаною ставився до правової спадщини кожного науковця. Усі ті, кому пощастило вчитися чи працювати з П.О. Недбайлом, усі його колишні учні та колеги пам'ятають його безмежно відданим юридичній науці, напрочуд трудолюбивим, принциповим та вимогливим до себе й до своїх співробітників, демократичним і справедливим, доброзичливим і тактовним. Він присвячував усі свої сили, увесь час розв'язанню актуальних наукових проблем підвищення ролі права й законності в удосконаленні суспільства, відстоюванню прогресивних правових ідеалів [9, с. 79].

У 50-ті роки XX століття Петро Недбайло розробляє загальнотеоретичні проблеми, які не були досі досліджені на монографічному рівні. Наукові результати розробок із часом справедливо були оцінені як вагомий внесок у розвиток теорії держави й права та юридичної науки загалом [10, с. 149]. Суттєве значення при цьому відіграли висновки про специфіку, структуру та види правових норм, їхнє місце й роль у системі соціальних норм класового суспільства, головні засоби та вимоги правозастосування, про об'єктивну істину в процесі застосування норм права, способи й види тлумачення тощо.

Особливу увагу в ці роки П.О. Недбайло приділяв теорії та практиці вдосконалення юридичних гарантій, правильному законному, обґрунтованому, доцільному, справедливому, ефективному застосуванню норм права, зміцненню соціалістичної законності. Науковцем опубліковано низку наукових розвідок [11; 12], а згодом, працюючи в Київському університеті, він виступав як натхненник та організатор двох всесоюзних наукових конференцій, що були присвячені законності й застосуванню норм права [13; 14]. Також у цей період П.О. Недбайло звертає увагу на те, що юридична наука наділена політичним характером [15, с. 52].

Велике значення в науковій творчості відіграв перехід П.О. Недбайла на роботу в Київський університет, де він з осені 1959 року працював завідувачем кафедри теорії та історії держави й права, а потім, до кінця своїх днів – кафедри теорії держави й права. Особливе ставлення до правового надбання науковця проявляють у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, де шанують його неоціненний науковий внесок.

Чимала заслуга П.О. Недбайла в обґрунтуванні зростання норм права в розвитку соціалістичного суспільства, об'єктивної потреби вдосконалення механізму правового регулювання, у тому числі максимального використання таких властивостей юридичних норм, як їхня формальна визначеність, чіткість і ясність приписів [16, с. 105, 163–164]. У 60-тих роках ці ідеї набувають розвитку, коли в науковій літературі було досить поширене положення про звуження сфери правового регулювання в міру успіхів соціалізму, про активне витиснення юридичних норм моральними тощо. Варто підкреслити, що праці П.О. Недбайла об'єктивно сприяли подоланню відомого правового нігілізму (виховання культури, правосвідомості тощо), зміцненню соціалістичної законності, орієнтували на поглиблене дослідження специфічних закономірностей правової форми регулювання суспільних відносин.

Як учений і громадянин П.О. Недбайло не міг залишатись осторонь від вирішення цих актуальних у науковому й практично-прикладному відношеннях питань. Зокрема, серед інших учених він закладав основи вітчизняної теорії правового виховання та правової пропаганди. Водночас у ролі ректора Народного університету правових знань при Київському міськвиконкомі він перевіряв цю теорію на практиці.

Висновки. Отже, П.О. Недбайло відзначився як один із найбільш трудолюбивих науковців Радянського Союзу, як автор, який не уникав актуальних проблем, а навпаки, у першочерговому порядку брався за них, як ініціативний дослідник і результативний педагог та науковий наставник.

Література:

1. Визначний теоретик права, педагог, державний діяч – Петро Омелянович Недбайло // Право України. – 2009. – № 8. – С. 172–173.
2. Государственный архив Пермской области (ГАПО). – Ф.р. 1366. – Оп. 2. – Д. 33. – Л. 105.
3. Ученные записки Львовского университета. Серия Юридическая. – Т. 27. – Вып. 2. – Львов, 1954. – С. 5–22.
4. Назаренко Є.В. П.О. Недбайло – вчений, педагог, громадський діяч / Є.В. Назаренко // Вестник Киевского университета. Юридические науки. – Вып. 18. – С. 60–64.
5. Советское государство и право. – 1962. – № 6. – С. 149; Советское государство и право. – 1967. – № 7. – С. 123; Правоведение. – 1964. – № 1. – С. 170–172; Правоведение. – 1967. – № 4. – С. 126–127.
6. Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС (27–28 января 1987 года). – М, 1987. – С. 90.
7. Социалистическая законность и применение советских законов (тезисы докладов) : материалы Межвузовской научной конференции. – Киев, 1961; Юридические гарантии применения советских правовых норм и укрепление социалистической законности : тезисы докладов и сообщений (5–7 октября 1971 г.). – К., 1971.
8. Вітрук М. Петро Омелянович Недбайло – видатний український правознавець / М. Вітрук, П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – № 2 (49). – 2007. – С. 3–12.
9. Петр Емельянович Недбайло (1907–1974) / Н.В. Витрук, П.М. Рабинович // Правоведение. – 1987. – № 3. – С. 74–79
10. Советское государственное право. – 1962. – № 6. – С. 146–154.
11. Советское государство и право. – 1957. – № 6. – С. 119–128.
12. Вопросы теории и практики советского права (на укр. яз). – Вып. 4. – Изд-во Львовск. ун-та, 1958. – С. 40–52.
13. Социалистическая законность и применение советских законов : тезисы докладов межвузовской научной конференции. – К., 1961.
14. Юридические гарантии применения советских правовых норм и укрепление социалистической законности : тезисы докладов и сообщений (5–7 октября). – К., 1971.
15. Недбайло П.Е. Введение в общую теорию государства и права / П.Е. Недбайло. – К. : Высшая школа. – 1971. – 160 с.
16. Недбайло П.Е. Советские социалистические правовые нормы / П.Е. Недбайло. – Львов,1959. – 169 с.

Доротюк А. Г. Общественная, научная и правовая деятельность Петра Недбайло в военный и послевоенный период

Аннотация. Рассматривается понимание П.Е. Недбайло законности в качестве принципа правового режима общественной жизни в эти годы. Исследуются достижения ученого в этот период, анализируются научные интересы исследователя.

Ключевые слова: П.Е. Недбайло, правовая деятельность, общественная деятельность, военный период, научная деятельность.

Dorotiuk O. Social, scientific and legal work of Petro Nedbaylo in wartime and post-war period

Summary. The article considers the scholar's understanding of the legality as a principle of the legal regime of public life in those years. It studies scientific achievements in the period, analyzes scientific interests of the scholars.

Key words: P.E. Nedbaylo, legal activities, social activities, wartime, scientific activity.